

Міністерство освіти і науки
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **Трансформації стійких народних порівнянь**
(структурно-семантичний аспект)

Виконала:

студентка 2 року навчання освітнього
ступеня «магістр» групи FUKr1-M19z
спеціальності 035 Філологія
(Українська мова і література)

**Костинян (Стражир) Світлана
Анатоліївна**

Керівник:

Коваленко Н.Д., кандидат
філологічних наук, доцент кафедри
української мови

Рецензент:

Рарицький О.А., доктор філологічних
наук, професор кафедри історії
української літератури та
компаративістики

Кам'янець-Подільський – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1.	
Особливості стійких народних порівнянь.....	9
1.1. Проблематика питання.....	9
1.2. Взаємодія порівняння й метафори.....	13
1.3. Зближення показника порівняння з об’єктом порівняння.....	15
1.4. Специфіка вираження емоційної оцінки в стійких народних порівняннях ...	17
1.5. Образність як одна з найважливіших характеристик фразеологізму.....	24
Висновок до розділу.....	27
 РОЗДІЛ 2.	
Структурно-семантичні трансформації стійких народних порівнянь....	29
2.1. Ідеографічна група “Інтелект і риси характеру антропоніма”.....	32
2.2. Ідеографічна група “Зовнішній вигляд”.....	50
2.3. Ідеографічна група “Фізичний стан і відчуття”	60
2.4. Ідеографічна група “Зміни стану, поведінки й зовнішності антропоніма”..	65
Висновок до розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	84

ВСТУП

У час, коли відбувається переоцінка моральних, етичних цінностей, відроджується національна самосвідомість народу, стає зрозумілим підвищений інтерес до народної культури, зокрема її суттєвої складової – фразеології, чільне місце для якої відведено в сучасній культурній традиції. Активізація досліджень на базі структурно-семантичного моделювання з метою виявлення типологічного в цій сфері, необхідність опрацювання структури ідеографічної класифікації фразеологічної системи мови вимагають осмислення з цих позицій невід’ємної частини фразеології – стійких народних порівнянь. Зважаючи на відмінності, зумовлені як змістом, так і формою стійких народних порівнянь, а також на їх здатність відображати національні, зокрема українські реалії, дійшли думки, що вони повинні стати об’єктом комплексного дослідження.

Актуальність наукового дослідження визначається тим, що на широкому матеріалі з’ясовано процеси фразеотворення і функціонування стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру української мови, досліджено варіантні процеси в межах стійких народних порівнянь, розкрито роль образних стійких народних порівнянь у створенні стереотипних образів-характеристик.

Необхідність дослідження тематичного поля “Людина” у сфері стійких народних порівнянь підтверджується працями В.М. Мокієнка [39], І.В. Кузнецової [29], О.І. Федорова [53; 54], Г.М. Добролюжі [17; 18], Ю.Ф. Прадіда [43; 44], Н.Д. Коваленко [24; 25].

На думку вченого О.І. Федорова, який детально досліджував сибірську діалектну фразеологію, більшість фразеологізмів застосовується для характеристики різноманітних якостей, ознак, дій чи стану людини: вони складають 95% від загальної кількості порівнянь у сибірських говорах [54, с. 112]. Цю думку поділяє і Г.М. Добролюжа: “...порівняння в основному стосуються людини та її діяльності, поведінки, звичок, характеру, моралі,

фізичних ознак, естетичних уподобань” [18, с. 3]. Заслуговує на увагу також позиція В.М. Мокієнка: “Антропоморфічність” фразеологічного матеріалу пояснює його сконцентрованість навколо небагатьох, зазвичай негативно забарвлених конотативних центрів – зовнішність людини, риси її характеру, психічний та емоційний стан, фізичні дії, які вона виконує” [39, с. 162].

Мета й завдання дослідження. При осмисленні еволюції стійких народних порівнянь склалася думка про те, що засади формування української компаративної фразеології найефективніше досліджувати з урахуванням особливостей семантики у межах стійких народних порівнянь. Звідси постає мета роботи: з’ясувати семантичні й структурні засади формування стійких народних порівнянь, здійснити науково-лінгвістичний опис варіантних процесів і дослідити роль образних стійких народних порівнянь у створенні стереотипних образів-характеристик антропонімів.

Для реалізації поставленої мети необхідно:

- 1) визначити теоретичні засади фразеологізації стійких народних порівнянь;
- 2) опрацювати ідеографічну класифікацію стійких народних порівнянь з метою виявлення ідеографічних груп, ідеографічних рядів, синонімічних рядів і структурно-семантичних моделей;
- 3) здійснити аналіз трансформацій структурно-семантичних моделей;
- 4) виявити та описати основні способи формування за допомогою образних стійких народних порівнянь стереотипних образів.

Об’єктом дослідження обрано стійкі народні порівняння, що побутують в українському мовленні.

Предметом аналізу є шляхи творення та види структурно-семантичних трансформацій стійких порівнянь.

Джерелами фактичного матеріалу є “Словник стійких народних порівнянь” О.С. Юрченка, А.О. Івченка (Харків, 1993) [60], “Словник фразеологічних синонімів” М.П. Коломійця і Є.С. Регушевського (К., 1988) [26], “Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок

Донбасу” В.Д. Ужченка (Луганськ, 1997) [52], “Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами-назвами тварин” Г.М. Доброльожі (К., 1997) [17], “Слова з языка як бджоли з вулика: матеріали до словника стійких порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини” Н.Д. Коваленко [25].

У дипломній роботі використано також стійкі народні порівняння антропоморфічного характеру, зафіксовані студентами Кам’янець-Подільського національного університету. До аналізу залучалися, крім стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру, прислів’я, приказки, оскільки в межах стилістичного використання вони не розрізняються.

Під стійким народним порівнянням у дослідженні розуміємо загальнозживані, відтворювані, емоційні, стабільні в семантичному, формально-структурному й функціональному планах мовні конструкції типу *сильний як лев; гарна як писанка; хоробрий як заєць; дужий як тур; хитра як лисиця*.

У роботі як синонімічні використовуємо терміни: *фразеологічна одиниця; стійке народне порівняння; компаративний фразеологізм; образне стійке народне порівняння*.

Зацікавлення стійкими народними порівняннями спостерігається від часу їх виникнення та побутування. Дослідники здавна відзначали ці своєрідні структурні одиниці, відшукували специфічні риси та мотиви їх появи. З 1980-х років розпочався новий етап активного наукового зацікавлення компаративними фразеологізмами. Вони досліджувалися в граматичному, структурно-семантичному та стилістичному аспектах (Л.Г. Авксентьев [1], М.Ф. Алефіренко [3], А.Ф. Марахова [36], В.М. Мокієнко [39], І.В. Кузнецова [29], Г.М.Доброльожа [17; 18], В.М. Огольцев [40; 41], А.О. Івченко [21 – 23]).

Аналізу стійких народних порівнянь Полісся присвячене спеціальне дослідження Г.М. Доброльожі “Ідеографія і генезис поліських

антропогностичних порівнянь” (Житомир, 1997) [18], у якому розглядається лінгвальний механізм компаративної фразеології в поліських говорах та їх ідеографічна структура. Автор кваліфікує стійкі народні порівняння як об’єкт фразеології, основну увагу приділяє опису компаративного модуля та етимологічним аспектам відповідного процесу. Розглядаючи власну структуру компаративем, Г.М. Доброльожа стверджує, що “сигніфікативно порівняння бувають різних форм. Залежно від виражальних засобів вони можуть бути повними та елізивними. Обов’язкова присутність компаративного суб’єкта і компаративного об’єкта в мислительному акті не передбачає обов’язковості експлікації номінативного і компаративного імен у вислові” [18, с. 6].

Вагомим доробком в українському мовознавстві є і наукове дослідження А.О. Івченка, присвячене вивченню стійких народних порівнянь – “Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти)” (Київ, 2000). Основна увага приділена опису ономазіологічних процесів в українській народній фразеології як цілісній системі.

Разом з тим, незважаючи на широкий спектр здійснених досліджень, на сьогоднішній день дискусійним є питання визначення порівнянь та класифікації. В основу системного розгляду покладено думку про те, що порівняння – це особлива єдність мовних елементів, з’ясувати сутність якої можливо тільки у зв’язку з логікою і філософією. Таким чином, порівняння – це один із засобів пізнання світу, це акт думки, який полягає в “зіставленні об’єктів з метою встановлення їх відношень”, найважливішими з яких є відношення “тотожності (рівності) й відмінності” [11, с. 353]. Отже, порівняння, з одного боку, – засіб пізнання світу, з іншого – його результат, оформлений у вигляді мовної конструкції.

Методи дослідження. Складність об’єкта аналізу зумовлює використання сукупності методів дослідження. Основними методами аналізу стійких народних порівнянь є метод структурно-семантичного моделювання,

суть якого полягає в сплетінні літературного звороту з його численними варіантами (В. Мокієнко); метод ідеографічної класифікації; методи зіставного та компонентного аналізу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що цілісно досліджуються структурно-семантичні трансформації стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру, детально аналізуються мотиви й шляхи виникнення варіантів стійких народних порівнянь, конкретні модифікаційні зміни структури базових структурно-семантичних моделей стійких народних порівнянь, обґрунтовуються засади формування образними стійкими народними порівняннями стереотипних образів-характеристик.

Теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що фактичний матеріал дозволив по-новому підійти до вирішення питань проникнення структури базової структурно-семантичної моделі, проблем варіювання компонентів стійкого народного порівняння, здатності стійких народних порівнянь формувати стереотипні образи-характеристики. У процесі роботи з мовним матеріалом окреслилися динаміка еволюції структури та деякі характерні особливості стійких народних порівнянь у фразеології, місце етнокультурного ґрунту в їх генезі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що одержані результати можуть бути використані при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу, при розробці навчальних спецкурсів і спецсеминарів із проблем фразеології, лексикології, а також фонетики, словотворення. Матеріали допоможуть у шкільній практиці вивчення української мови на різних рівнях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлено в доповідях на звітній студентській конференції, на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2013 р.).

Структура і зміст роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (60 позицій). Загальний обсяг роботи – 88 сторінок.

ВИСНОВКИ

Опрацьована в дослідженні ієрархічна структура ідеографічної класифікації має вигляд: структурно-семантична модель – синонімічний ряд – ідеографічний ряд – ідеографічна група – тематичне поле.

Помітна перевага синонімічних рядів з негативною модальністю, що можна пояснити тенденцією до вживання готових мовних формул як у конфліктних ситуаціях, так і комічних – у вигляді жарту в колі друзів.

Стійкі народні порівняння з антонімічним планом вираження й планом змісту носять іронічний або каламбурний характер і вживаються для конотативного позначення понять.

Семантично трансформовані стійкі народні порівняння завжди вписуються в ідеографічні ряди з традиційним фразеологічним значенням. Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави наголошувати на відносності положення про непроникність структури базової структурно-семантичної моделі стійкого народного порівняння антропоморфічного характеру (основа порівняння, порівняльний сполучник, образна основа порівняння).

До різновидів структурно-семантичних трансформацій належать: лексична заміна компонентів стійкого народного порівняння словами вільного вжитку; поширення меж компаративного фразеологізму; еліпсис стійкого народного порівняння.

Трансформації стійких народних порівнянь шляхом поширення їх компонентного складу найбільш характерні для досліджуваного матеріалу. Всі поширення поділяються на препозитивні та постпозитивні. Виділяються поширення: означенням, додатком, обставиною.

Заміна або субституція традиційних компонентів структурно-семантичної моделі стійкого народного порівняння словами вільного вжитку відбувається: шляхом увиразнення, посилення традиційного значення; внесенням у семантику стійкого народного порівняння діалектного забарвлення.

Трансформація стійкого народного порівняння може також відбуватися шляхом еліптування базової структурно-семантичної моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків : Вища шк., 1988. 134 с.
2. Аксамитов А.С. Белорусская фразеология. Минск : Высшая школа, 1978. 224 с.
3. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології Харків : Вища шк., 1987. 134 с.
4. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Москва : Мысль, 1976. Ч. 2. 155с.
5. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии Ростов-на-Дону, 1964. 315 с.
6. Бабич Н.Д. Етичні норми – засобами фразеології. *Культура слова*. 1992. С. 68–71.
7. Бабич Н.Д. Історія української літературної мови : Практичний курс Львів : Світ, 1993. 375с.
8. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови : навчальний посібник Чернівці, 1971. Ч. 2. 90 с.
9. Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. Київ: Наук. думка, 1993.
10. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наука, 1989. 155 с.
11. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Москва : Сов. энцикл., 1970 – 1978. Т. 24. Кн.1. С. 137–138.
12. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва: Наука, 1963. 255 с.
13. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 1985. 228с.
14. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое. *Метафора в языке и тексте*. Москва : Наука, 1988. С. 11–26.

15. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 335 с.
16. Гурин І.І. Образне слово. Постійні народні порівняння. Київ : Дніпро, 1974. 238 с.
17. Добролюжа Г.М. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ, 1997.
18. Добролюжа Г.М. Идеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: автореф. дис... канд. філол. наук. Житомир, 1997. 16 с.
19. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови . Київ: Вища шк., 1972. Ч.1. 402 с.
20. Жуков М.А. Фразеологическая синонимия и словарь фразеологических синонимов. *Словарь фразеологических синонимов русского языка*. Москва: Русский язык, 1987. С. 3–8.
21. Ивченко А.А. Из опыта составления идеографического словаря русской фразеологии. *Фразеологические словари и компьютерная фразеология : тезисы сообщ. школы-семинара 13-17 ноября 1990 г.* Орел, 1990. С. 34–36.
22. Івченко А.О. Етнічні стереотипи в українській фразеології. *Третій Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство*. Харків: Око, 1996. С. 204–207.
23. Івченко А.О. Фразеологія українських народних говорів: ономасіологічний, ареальний, етимологічний аспекти : автореф. дис... доктора філол. наук. Київ, 2000. 36 с.
24. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 148 с.
25. Коваленко Н.Д. Слова з языка як бджоли з вулика: матеріали до словника стійких порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 2011. 130 с.
26. Коломієць М.П. Словник фразеологічних синонімів. Київ: Рад. школа, 1988. 200 с.

27. Кондаков Н.И. Логический словарь. Москва: Наука, 1971. 658 с.
28. Кочедыков Л.Г. К вопросу о лексическом составе сравнительных фразеологизмов. *Ученые записки Куйбышевского ГПИ*. Куйбышев, 1967. Вып. 52. 160 с.
29. Кузнецова И.В. Устойчивые сравнения русского языка (в сопоставлении с украинским и сербохорватским): автореф.дис... канд. филол. наук. Санкт Петербург, 1995. 14 с.
30. Кунин А.В. Устойчивые адъективные сравнения в русском и английском языках (опыт сопоставительного анализа). *Русский язык за рубежом* 1969. № 3. С.80
31. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во КНУ, 1959. 106 с.
32. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание : Избранные работы. Москва, 1977. 206 с.
33. Ларін Б.О. Про народну фразеологію. *Укр. мова в школі*. 1959. № 5. С. 30–32.
34. Лебедева Л.А. Постоянные сравнения в ряду образований со сравнительными союзами. *Единицы различных уровней в языке и речи*. Краснодар, 1976. С. 28–34.
35. Лебедева Л.А. Сочетаемость постоянных сравнений с лексическим окружением. *Единицы различных уровней в языке и речи*. Краснодар, 1976. С. 34–41.
36. Марахова А.Ф. Сравнительные фразеологизмы в украинском языке: автореф. дис... канд. филол. наук. Київ, 1975. 16 с.
37. Мейеров В.Ф. Компаративные устойчивые фразы (семантика, позиция, функция). Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1974. 245 с.
38. Мейеров В.Ф. Компоненты компаративных фразем и однозвучные слова языка. *Вопросы фразеологии*. Самарканд, 1972. С. 207–213.

39. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Москва: Высш. шк., 1989. 287 с.
40. Огольцев В.М. Устойчивые компаративные структуры в системе современного русского языка : автореф. дис... д-ра филол. наук. Ленинград, 1974. 159 с.
41. Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Ленинград : ЛГУ, 1978. 157 с.
42. Потехня А.А. Из записок по русской грамматике. Москва: Учпедгиз, 1958. Т.1, 2. 536 с.
43. Прадид Ю.Ф. Актуальные теоретические проблемы фразеологической идеографии. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ, 1998. Випуск 4. С. 102–116.
44. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії : автореф. дис. д-ра філол. наук. Дніпропетровськ, 1998. 20 с.
45. Приповідки або українська народна філософія. Зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Асоціація Укр. Піонерів Альберти. Едмонтон, Канада, 1998. 362 с.
46. Самойлович Л.В. Українська фразеографія 19 поч. – 20ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
47. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
48. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 1997. 494 с.
49. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
50. Сучасна українська літературна мова: Підручник / за ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1997. 400 с.
51. Теньер Люсьен. Основы структурного синтаксиса. Москва: Прогресс, 1988. 654 с.
52. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2000. 198 с.

53. Федоров А.И. Семантическая основа образных средств языка. Новосибирск, 1969. С. 221–222.
54. Федоров А.И. Сибирская диалектная фразеология. Новосибирск: Наука, 1980. 192с.
55. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. Київ, 1984. 130 с.
56. Черемисина М.И. Союз как лексическая единица языка (лексема или функция). *Актуальные проблемы лексикологии: Докл. 3-й межвуз. конф.* Новосибирск: Наука, 1976. 270 с.
57. Шанский Н.М. О фразеологизме как языковой единице в предмете фразеологии. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц.* Тула, 1968. С. 121–122.
58. Шведова Н.Ю. Несколько замечаний по поводу статьи Ю.Д. Апресяна «Синонимия и синонимы». *Вопр. языкознания.* 1970. № 3. С. 36–44.
59. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 402 с.
60. Юрченко О.С. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 173 с.